

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

**ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

Гуманитарлық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

**ВЕСТНИК
ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТА**

Гуманитарная серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3439

№ 2 (2022)

Павлодар

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайгыров университета**

Гуманитарная серия
выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

KZ46VP400029271

выдано

Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность
публикация материалов в области истории,
правоведения и общественных наук

Подписной индекс – 76131

<https://doi.org/10.48081/XFOR5423>

Бас редакторы – главный редактор

Бегимтаев А. И.

к.полит.н.

Заместитель главного редактора

Шамшудинова Г. Т., *доктор PhD,*

ассоц. профессор

Ответственный секретарь

Турлыбекова А. М., *к.и.н., ассоц. профессор*

Редакция алкасы – Редакционная коллегия

Акишев А. А.,	<i>д.полит.н., профессор;</i>
Алтыбасарова М. А.,	<i>к.полит.н., доцент;</i>
Ветренко И. А.,	<i>д.полит.н., профессор (Россия);</i>
Шашкова Я. Ю.,	<i>д.полит.н., профессор, (Россия)</i>
Дронзина Т. А.,	<i>д.полит.н., профессор (София, Болгария)</i>
Абдикакимов М. Т.,	<i>доктор PhD</i>
Ермаханова С. А.,	<i>к.социол.н.</i>
Сағиқызы А.,	<i>д.филол.н., профессор;</i>
Кожамжарова М. Ж.,	<i>к.филол.н.</i>
Ахметова Г. Г.,	<i>к.филол.н., профессор;</i>
Уызбасва А. А.,	<i>доктор PhD;</i>
Аубакирова С. С.,	<i>доктор PhD</i>
Альмуханов С. Х.,	<i>к.филол.н., профессор;</i>
Кадыралиева А. М.,	<i>доктор PhD;</i>
Манасова М. М.,	<i>доктор PhD;</i>
Ахмеджанова Г. Б.,	<i>д.ю.н., профессор;</i>
Олжабаев Б. Х.,	<i>к.ю.н., ассоц. профессор;</i>
Ишеков К. А.,	<i>д.ю.н., профессор (Россия);</i>
Таштемханова Р. М.,	<i>д.и.н., профессор;</i>
Азербайев А. Д.,	<i>доктор PhD;</i>
Шокубаева З. Ж.	<i>(тех. редактор).</i>

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели
Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

«ӘЛЕУМЕТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

FTAMP 04.51.67

<https://doi.org/10.48081/EURK6779>

***Қ. А. Мұхамбетова¹, Г. Е. Урузбаева²,
Г. Д. Исахова³, А. А. Абатбек⁴**

^{1,2,3}Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.

⁴М. Ауезов атындағы Оңтүстік-Қазақстан университеті,
Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.

**ЖАСТАРДЫҢ НЕКЕ ЖӘНЕ ОТБАСЫ ҚАТЫНАСТАРЫНА
ДАЙЫНДЫҒЫ: АНЫҚТАМАСЫ, ҚҰРЫЛЫМ ЖӘНЕ
ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕМЕСІ**

Мақалада көтерілген сұрақтардың өзектілігі, қазіргі замандағы неке және отбасы институты бастан кешіріп отырған жаһандық өзгерістерге байланысты болып отыр. Есею, қазіргі қоғамдағы бірқатар әлеуметтік-экономикалық және психологиялық қиындықтарға тап болуға алып келеді. Сонымен қатар, жастақ шақта адамдар неке және баланы дүниеге әкелу сияқты өмірлік маңызды шешімдерді қабылдайды.

Мақалада «жастардың неке және отбасы қатынастарына дайындығы» түсінігі талданады: анықтамасы беріліп, оның құрамдас бөліктері мен құрылымы қарастырылады. Авторлар, отбасының сәтті қызмет етуінің маңызды шарты ретінде – неке мен отбасылық өмірге дайындық тұжырымдамасын операционализациялаудың әртүрлі тәсілдерін қарастырады.

Сонымен қатар, мақалада жастардың отбасылық рөлдерге және ата-ана болуға қатысты ұстанымдарын PARI (Parental Attitude Research Instrument) Е. С. Шефер мен Р. К. Белл әдістемелерін қолдану арқылы зерттеу қортындысы келтірілген.

PARI сауалнамасы 115 – отбасылық өмір мен ата-ана тәрбиесі туралы наным-сенімдерді қамтиды. Ол 23 шкаладан тұрады: 8 шкала отбасы рөліне (ең алдымен аналық) қатынасты сипаттайды, 15 шкала балалармен қарым-қатынасқа қатысты.

Зерттеу барысында, ұстанымдарды сынауда, гендерлік айырмашылықтардың бар екендігі бекітілді. Жағдайлардың басым бөлігінде ұлдар қыздарға қарағанда жоғары көршіеткіштерді көрсетті, бұл ата-аналар ұстанымында шамадан тыс қорғауға бейім екендігін және балаға шамадан тыс назар аударуға ұмтылу мен баладан жоғары эмоционалды қашықтыққа бейімділікті көрсетеді.

Кілтті сөздер: отбасы, неке, отбасылық қарым-қатынас, жастық шақ, некеге тұруға дайындық, отбасы және неке қатынасы, PARI әдістемесі.

Кіріспе

Отбасы – қоғамның ұясы және негізі іргетасы деген тұжырым аксиома сияқты естіледі және оның негіздемесі тіпті академиялық дискурс шеңберінде де күмән келтірмейді. Отбасы адамның өміріне көп ықпал етеді: мұнда жеке тұлғаның алғашқы әлеуметтенуі жүзеге асады, адам өзара әрекеттестіктің, қамқорлық пен жауапкершіліктің алғашқы тәжірибесін алады; құндылықтардың, нормалардың, дәстүрлердің сақталуы мен берілуі қамтамасыз етіледі, ұрпақтар сабақтастығы жүзеге асырылады.

Сонымен қатар, отбасының әлеуметтік институт ретінде жұмыс істеуіне жаһандық әлеуметтік-мәдени өзгерістер, саяси және экономикалық қайта құрулар, өмірдің қарқынының үдеуі үлкен ықпалын тигізеді. Бүкіл әлемде некенің беделі құлдырап, отбасылық өмірдің альтернативті түрлері таралуда, ажырасулар саны көбейіп, аз балалы болу қалыпты жағдайға айналуда, балалардың дүниеге келуі өмірдің кейінгі кезеңіне ауыстырылуда, туыстық қатынастар келісім-шартпен бекітіліп, келіссөздер арқылы жүзеге асуда.

XX-ғасырдың ортасынан бастап адамдарды некеге тұруға, ерлі-зайыптылық қатынастарды сақтау, балалы болу, адал болу және еркек пен әйел рөлдерінің аражігін сақтауға ұмтылдыратын нормалардың әлсіруі тұрақты түрде байқалып отыр. Дегенмен, Грейс Крейг пен Дон Бокум жазуынша, көптеген адамдар әлі күнге дейін неке мен бала туудың дәстүрлі отбасылық стилін таңдайды [1, б. 612]. Мұндай шешімдерді қабылдау, көбінесе 30 жасқа толмаған ерлі-зайыптылар отбасын құрған кезде, яғни, жастық шақта орын алады.

«Неке және отбасылық қатынастарға дайындық» ұғымының ғылыми анықтамасы қандай? Жеке тұлғаның жетілу мен некеге тұруға дайындығы арасында байланыс бар ма? Жастардың отбасылық өмірге, отбасылық рөлдерді бөлуге деген жалпы көзқарастары қандай? Олар ата-ана болуға қалай қарайды? Олар отбасы және ата-ана қарым-қатынасының қандай үлгілерін ұстануға дайын?

Бұл мақалада, зерттеу нысаны ретінде 18 бен 30 жас аралығындағы жастарды анықтай отырып жоғарыдағы сұрақтарға жауап беруге тырыстық және жастардың неке және отбасылық қарым-қатынасқа дайындығына ерекше назар аудара отырып, зерттеуді жүргіздік.

Материалдар мен әдістер

Зерттеуді жүзеге асыру барысында ғылыми танымның жалпы әдістері қолданылды: талдау және синтез, формальды-логикалық. Сонымен қатар, біз стандартталған және өңдеуде рәсімделген тестілеу әдісіне жүгіндік. Процедурадың мәні субъектілер (сыналушылар, респонденттер) бірдей тапсырмалар (сұрақтар) жиынтығын алуында болды. Тест нәтижелері сандық шкала бойынша түсіндірілетін баллдар болып табылады.

Айта кету керек, қазіргі әлеуметтану өзінің әдістемелік арсеналын айтарлықтай кеңейтті және стандартталған тесттерді пайдалану мәселелері енді дискуссия тудырмайды. Сонымен қатар, әлеуметтанушылар жаппай сауалнамаларда тесттерді көбірек пайдаланады, осылайша әлеуметтанулық көзқарас әлеуметтік-психологиялық құбылыстарды зерттеудегі өзіндік икемділігін көрсетеді.

Тест қысқа мерзімді сынақ деп аталады, оның көмегімен белгілі бір психикалық қасиеттің немесе жеке тұлғаның психикалық қасиеттерінің жиынтығының немесе топтар мен қауымдастықтардың психикалық күйлерінің даму деңгейі немесе ауырлық дәрежесі өлшенеді [2, б 261].

Негізгі зерттеу құралы ретінде, біз, отбасылық өмірге қатысты көзқарастарды зерттеу тәжірибесінде жиі қолданылатын стандартталған тестті қолдандық. Мұнда, ата-ана ұстанымдарын жан-жақты зерттеуге бағытталған PARI (Parental Attitude Research Instrument) әдісі туралы айтылады [3, б. 298–306]. Тест авторлары американдық психологтар Э. Шефер және Р.К. Белл, орыс тіліндегі сауалнама нұсқасын Т. В. Нещерет бейімдеген.

PARI сауалнамасы отбасылық өмір мен бала тәрбиелеу туралы 115 ұстанымды қамтиды. Онда, ата-ананың балаға қарым-қатынасының және отбасындағы өмірдің әртүрлі аспектілеріне қатысты 23 шкала бар, шкалалардың әрқайсысында 5 сұрақтан құрастырылады. 8 шкала отбасылық рөлдерге қатынасты сипаттауға (ең алдымен ана болуға), 15-і балаларға қатысты болды.

Нәтижелер және талқылау

Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» Заңына сәйкес, жастар – бұл, 14 пен 29 жас аралығындағы Қазақстан Республикасының азаматтары болып табылады [4]. Дәстүрлі әлеуметтанулық көзқарас бойынша, жастарды 19–30 жас аралығындағы халық тобы ретінде

анықтайды, өйткені қазіргі бірқатар нормативтік құжаттарда 18 жасқа толмаған адам «бала» деп танылған. Жастар, жас құрамы жағынан ғана емес, құрылымы жағынан да біркелкі емес. Мәселен, жұмыс істейтін жастар мен оқитын жастарды бөліп көрсетуге болады.

Жастық шақ – адамның өмірлік цикліндегі маңызды жастық кезең, яғни ол кезеңге басты әлеуметтік және демографиялық жағдайлар қатар келеді: жалпы орта білімді аяқтау, мамандық таңдау мен тәмәмдау, еңбек өтілін бастау, некеге тұру, балалы болу. Ересек өмірге ену, кәсіби өзін-өзі анықтау, жұмысқа орналасу және тұрғын үй мәселелерімен байланысты қиындықтарға тап келумен сипатталады. Ерексек өмірге өткен жас адам, отбасылық өмірге қатысты күрделі қиындықтарға тап келеді. Мысалы, махаббаттың ұзақ болуы, неке үйлесімділігі, материалдық және рухани құндылықтардың арақатынасы және т.б. Оларға жауап іздеуде қарапайым сана, аға ұрпақтың тәжірибесіне жүгінеді, алайда бұл тәжірибе өзінің барлық құндылығына қарамастан, бүгінгі күннің шындығына сәйкес келе бермейді.

Отбасылық топтар үшін қарым-қатынастың үш түрі тән: неке, ата-ана, туыстық қатынастар. Отбасының әлеуметтік мазмұны Ян Щепанский атап өткен екі негізгі функциямен анықталады: отбасы бұл жаңа мүшелерді қабылдау себебінен емес, балалардың туылуының арқасында көбейетін жалғыз топ (бала асырап алу – ережеден тыс); отбасы өз балаларына қоғамның мәдени мұрасын ең жақын түрде және олардың туылғанынан бастап береді [5, б. 423].

Некедегі бейімделудің сәттілігі, отбасының функционалдылығы, жас адамдардың неке мен отбасылық қатынаста нормативті дағдарыстарды жеңе білу қабілеттілігіне байланысты болады. «Неке және отбасылық өмірге дайын болу» ұғымы әлеуметтанулық, психологиялық-педагогикалық зерттеулерде кең таралған, бірақ та, әлі күнге дейін нақты операциялануды алған жоқ. Қазіргі уақытта, оның адамда қалыптасуын көрсететін қандай белгілер туралы сұрақтар бойынша жалпы қабылданған көзқарас жоқ.

Некеде сәтті қарым-қатынас құру үшін, серіктестерде бірқатар жеке тұлғалық қасиеттерді дамыту қажет екені анық: жауапкершіліктің барлық кешенін қабылдауға және жүзеге асыруға дайын болуы; тиімді тұлғааралық қарым-қатынас дағдылары және ынтымақтастық қабілеті; салауатты альтруизм; эмпатия; сезім мәдениеті; қақтығыстардағы конструктивті мінез-құлық; өзін-өзі реттеу қабілеті.

С. В. Ковалёвтің айтуынша, адамның неке мен отбасылық өмірге дайындығының бастапқы нүктесі ол, оның өз іс-әрекетінің әлеуметтік мәнін, бір-бірінің алдындағы белгілі бір міндеттерін, отбасы мен балалары үшін жауапкершілігін түсінуі, отбасылық өмірдегі еріксіз қамқорлық пен жеке бас бостандығын шектеуді өз еркімен қабылдауы болып табылады

[6, б. 56]. Осыған ұқсас көзқарасты Е. И. Зритневада ұстанады. «Жастардың неке-отбасылық өмірге дайындығын қалыптастырудың әлеуметтік-психологиялық негіздері мен педагогикалық шарттары» атты еңбегінде ол былай деп жазады: «Адамның неке-отбасылық өмірге дайындығының мазмұны – бұл болашақ отағасы тұлғаның гуманистік бағыттылығы болған жағдайда іске асырылатын жалпы теориялық және арнайы білімдердің, дағдылардың жиынтығы» [7]. Ол сонымен қатар, жастардың неке және отбасылық қатынастарға дайындығының негізгі құрамдас бөліктерін анықтайды:

– Неке және отбасылық өмірге мотивациялық-құндылық дайындығы жеке тұлғаның гуманистік бағыттылығында көрінеді. Оның болуының маңызды көрсеткіштері – отбасын құнды әлеуметтік институт ретінде сезінуі, неке мен отбасы құндылығын жекелік тұрғыда түсінуі, отбасы ішілік қарым-қатынастың маңыздылығын мойындауы, отбасылы адамының мінез-құлқының шығармашылық сипатын қабылдауы, отбасында өзін-өзі жетілдіру құндылығы, ата-ана болу құндылығын жеке қабылдауы.

– Жастардың отбасылық өмірге интеллектуалдық және танымдық дайындығы жеке және отбасылық қарым-қатынас психологиясы, отбасы психологиясы мен педагогикасы, отбасының функционалдық іс-әрекетін ұйымдастыру, халық педагогикасы салаларындағы білімдердің жиынтығын меңгеруге байланысты және отбасының ұтымды өмірін ұйымдастыру. Дайындық көрсеткішінің құрамдас бөлігінің негізгі сипаты, ол, білімнің болуы, олардың жеке мәні, аналитикалық және практикалық дағдылары болып табылады.

– Тиімді-тәжірибелік дайындық отбасылық өмірде қажетті сыртқа бақыланатын дағдылар мен қабілеттер арқылы көрінеді: конструктивті, коммуникативті, гностикалық және ұйымдастырушылық. Олардың санаттық көрсеткіші – отбасының дамуын болжау, отбасы мүшелерінің психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, мүмкін болатын отбасылық жағдайларды модельдеу, «тұлға-отбасы-қоғам» және «тұлға-отбасы-тұлға» жүйесіндегі қарым-қатынасты реттеу, отбасының барлық мүшесімен ынтымақта болу, бірлескен әрекетте ортастақтық пен эмпатия сезімдерін қалыптастыру, жеке тұлғаға талап қоя білу мен құрметтеуді және отбасы мен әрбір мүшесіне жағымды қараумен ұштасады.

– Отбасылық өмірге дайындықтың эмоционалды – ерікті құрамдас бөлігі, отбасындағы, оның әрбір мүшесі үшін жақсы өмір сүру жағдайларын жасауға ұмтылу, жақындары мен балаларына деген сүйіспеншілік, әртүрлі жағдайларда отбасын құруға, нығайтуға және сақтауға деген оң эмоционалды көзқараста болу, салауатты әл-ауқаттағы отбасын құруда кез-келген кедергілерден өте білуге деген ұмтылыс.

В. Т. Лисовский жастардың тұрмыс құруға дайындығы мәселелерін қарастырып, басты назарды жастардың түсінгіне аудара отырып, оларды келесідей түрлерге бөлген [8, б. 57]:

- болашақ отбасының функционалдық моделі туралы жастардың түсініктері;
- болашақ отбасылық өмір туралы түсініктері;
- неке және отбасы туралы түсініктері;
- ата-ана болу туралы түсініктері;
- отбасы саласындағы рөлдік өзара әрекеттестіктің белгілі-бір үлгілеріне назар аудара отырып, дәстүрлі немесе эгалитарлық көзқарастарды қатысты ұстанымдары.

Отбасы-некелік қатынастарға байланысты икемділікке қатысты көзқарастар бар. Мысалы, В. А. Сысенко «ерлі-зайыпты болу мүмкіндігі» категориясын интегралды категория ретінде қарастыруды ұсынады, ол келесі құрамдас бөліктерді қамтиды [9, б. 57]:

- моральдық (некенің, балалардың, т.б. құндылығын сезіну);
- психологиялық (ерлі-зайыптылық өмірге қажетті психологиялық білімнің көлемі);
- педагогикалық (балаларды тәрбиелеу қабілеттері мен дағдылары);
- санитарлық-гигиеналық (неке және күнделікті өмір гигиенасы);
- экономикалық және тұрмыстық.

Жастардың отбасылық және некелік қарым-қатынасқа дайындығының маңызды құрамдас бөлігі – ол, жас тұлғаның есеюі. Есеюді, тұлғаның өмірлік міндеттерді тиімді шешудегі, сонымен қатар, қоршаған орта және өз-өзімен үйлесімдік табуға белгілі-бір қасиеттерді игеруге бағыттайтын ықтималды қасиеттер жиынтығы ретінде түсіндіріледі [9, б. 24]. Адамның жеке тұлғалық жетілуі яғни, физикалық (дененің түпкілікті қалыптасуы) және психологиялық (танымдық процестердің, эмоциялар мен ерік-жігердің даму деңгейі) өте маңызды болып табылады. Бұл жерде, біз, мінез-құлық пен белсенділіктің әлеуметтік тиімділігі туралы айтып отырмыз, мұндай жетілу хронологиялық жаспен «шекті» түрде байланысты емес.

А. Ю. Маленова және Ю. В. Потапова жеке тұлғаның есеюін келесі қасиеттердің болуымен бағалауды ұсынады [10, б. 28].

- өзіне және қоғамға деген жауапкершілік;
- іс-әрекеттің гумандылығы, тұлғаның әлеуметтік бағыттылығы;
- жеке тұлғаның белсенділігі, ол келесі критерийлерде көрінеді: әлемді өз күштері арқылы өзгертуге қабілетті ретінде ерекше қабылдау, әрекетті орындауға өзін ынталандыру қабілеті, өзін арнағысы келетін кәсіпті таңдау қабілеті және осы істің шеңберінде әрекет етуші субъект ретінде өзін-

өзі үнемі дамытып отыру, алға қойған мақсатында байланысты болатын қиындықтарды еңсере алу қабілеттері;

– басқалармен үйлесімді қарым-қатынас, сенім мен сүйіспеншілікке негізделген ұзақ мерзімді қарым-қатынас орнату мүмкіндігі;

– өмірдің әртүрлі салаларындағы еркіндік және сыртқы әсерлерден тәуелсіз болу;

– өзіне деген үйлесімді қатынас, өзін-өзі қабылдау және түсіну;

– фундаменталды ынталарға байланысты қалыптасатын біртекті өмірлік философия мен тұтастықтың болуы.

Отбасын құру – бұл, болашақ ерлі-зайыптылардың некеге қатысты қалыптасқан идеалды түсінігін жүзеге асыру ғана емес. Бұл, өзінің күрделілігі мен алуан түрлілігімен екі, содан кейін бірнеше адамның шынайы өмірі. Әлеуметтік-психологиялық тұрғыдан алғанда, ол үздіксіз келіссөздер, келісімдер жасасу, ымыраға келу және, әрине, қиындықтарды жеңу, қақтығыстарды шешуді қамтиды. Бұрын анықталғандай, отбасылық және неке қатынастарының тұрақтылығы жастардың отбасылық өмірге деген дайындығына байланысты болады. Отбасын құруға шешім қабылдаған жастар, неліктен үйленетінін, отбасылық өмірден не күтетінін, отбасылық қарым-қатынастардың қандай түрін құруға ұмтылатынын, неке, содан кейін ата-ана болуда оларға қандай міндеттер жүктелетінін нақты түсінуі керек.

Отбасы дамуда болжамды циклынан өтеді және оның кезеңдері маңызды оқиғалармен сипатталады: ата-ана отбасынан бөліну, некеге тұру, бірінші баланың туылуы және ата-ана кезеңінің басталуы және т.б. [1, б. 617]. Ата-ана болу кезеңіне көшу кезі отбасылық циклде ең маңызды кезең болып табылады. Ерлі-зайыпты қарым-қатынасқа қарағанда, отбасында баланың дүниеге келуімен байланысты міндеттер адамның өмірінде өзгерістер болғанымен, ол міндеттер жойылып кетпейді.

Осы жұмыс шеңберінде, PARI әдістемесін қолдана отырып зерттеу 2015 жылдың ақпан-мамыр айлар арасында Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінде ұйымдастырылды. Зерттеуге, Әлеуметтік ғылымдар факультетінің 48 студенттері мен магистранттары: 19–30 жас аралығындағы ұлдар (20 адам), 19–29 жас аралығындағы қыздар (28 адам) қатысты.

Отбасылық рөлге қатынас келесі белгілердің көмегімен сипатталады: отбасы шеңберінде әйелдің мүдделерінің шектеулілігі, оның тек отбасына деген қамқорлығы; ана рөлін атқаруда өзін құрбан сезінуі; отбасылық жанжалдар; ата-ананың шамадан тыс жоғары беделі; үй-шарушындағы әйел рөліне қанағаттанбау; күйеуінің «немқұрайлылығы», оның отбасы ісіне араласпауы; ананың үстемдігі; тәуелділік және ананың дербессіздігі.

1-Кестеде екі үлгі бойынша отбасылық рөлдерге қатынасты сипаттайтын шкала бойынша деректер топтастырылған - әйелдер мен ерлер бойынша.

Кесте 1 – «Отбасы рөліне көзқарас» шкаласындағы белгілердің мәні, балл бойынша

Белгі	Белгі мәні, балл	
	Қыздар	Ұлдар
Отбасыға тәуелділік	14,47	16,08
Өзін-өзі құрбан ету сезімі	16,07	15,41
Отбасылық жанжалдар	14,21	16,13
Ата-ананың шамадан тыс жоғары беделі	16,79	16,88
Үй-шарушындағы әйел рөліне қанағаттанбау	14,79	15,46
Күйеуінің немқұрайлылығы	15,75	14,37
Ананың үстемдігі	16,04	16,58
Ананың дербессіздігі	14,30	18,92

Түсіндіру ережелері бойынша 18 және одан жоғары баллдар шкала бойынша жоғары, ал 5-тен 8-ге дейінгі балл төмен болып саналады. Бұл зерттеуде ұлдар арасындағы «Ананың дербессіздігі» (18,92 балл) белгісін таңдауын қоспағанда, отбасылық рөлдерге байланысты барлық шкалаларда орташа көрсеткіштен аспайтындығын көрсетеді. Жалпы, ұлдар мен қыздар арасында ұстанымдардың әртүрлі екендігі байқалады.

Сонымен, ұл балаларда «әйелдің отбасына тәуелділігі» (16,08 балл), «отбасылық жанжал» (16,13 балл), «үй-шарушындағы әйел рөліне қанағаттанбау» (15,46 балл) және жоғарыда айтылғандай «ананың дербессіздігі» (18,92).

Қыздар арасында «өзін-өзі құрбан ету» (16,07 балл) және «күйеуінің немқұрайлылығы» (15,75 балл) белгілері бойынша жоғары балл байқалады.

Осылайша, зерттеуде ұлдар арасындағы ұстанымдар, олар, әйелдердің отбасына тәуелділігі, отбасыда жандалдың көп болуы, сонымен қатар, отбасылық өмірді жоспарлау мен ұйымдастыруды қоса алғанда отбасыда әйел рөлінің дербессіз екендігін қарастыруға бейім екендігін дәлелдейді. Қыздар, өз кезегінде, отбасылық рөлді атқаруда құрбандыққа баруға дайын екендігін және күйеуінің отбасылық өмірге немқұрайлы қарауы мүмкін екендігі туралы ұстанымдарды басым көрсетеді.

Ата-аналардың балаға деген қатынасы үш белгілермен анықталады: оңтайлы эмоционалды байланыс, баладан шамадан тыс эмоционалды қашықтық, балаға шамадан тыс көңіл бөлу. 2-Кестеде нәтижелер осы параметрде екі іріктеме бойынша топтастырылған.

Кесте 2 – «Ата-ананың балаға қатынасы» шкаласындағы белгілердің мәні, балл бойынша

Белгі	Белгі мәні, балл	
	Қыздар	Ұлдар
Оңтайлы эмоционалды байланыс		
Вербалды, ауызша сөздермен ынталандыру	16,79	15,91
Серіктес қарым-қатынас	15,54	16,58
Баланың белсенділігін дамыту	15,62	15,81
Теңестірілген қатынастар	13,79	15,25
Орташа балл	15,44	15,89
Баладан шамадан тыс эмоционалды қашықтық		
Ашушандылық	12,38	15,42
Шамадан тыс қатаңдық	14,17	16,54
Жанжалдан жалтару	14,50	15,83
Орташа балл	13,68	15,93
Балаға шамадан тыс көңіл бөлу		
Шамадан тыс күтім	15,09	16,58
Ерік-жігерді басу	14,61	15,21
Ренжітуден қорқу	15,12	15,92
Отбасы ішіндегі әсерлерді болдырмау	14,66	17,00
Агрессивтілікті басу	15,42	15,42
Сексуалдылықты басу	15,63	15,96
Баланың әлеміне шамадан тыс араласу	15,96	16,10
Баланың дамуын жеделдетуге ұмтылу	15,75	15,45
<i>Орташа балл</i>	<i>15,28</i>	<i>15,96</i>

Ата-ананың балаға деген қатынасын сипаттайтын белгілердің мәндері, барлық шкала бойынша орташа деңгейден аспайды. Бірақ, зерттеуге қатысушылардың екі тобының арасында да айтарлықтай айырмашылықтар да бар. Ұлдар, әдістеменің осы бөлігіндегі барлық шкалаларға қатысты өлшенетін белгілер бойынша үлкен қарқындылықты көрсетті. Оларға тән белгілер, ата-ананың шамадан тыс қамқорлығы, баланың әлеміне шектен тыс

араласу, оның ерік-жігерін басу, шамандан тыс қамқорлық таныту сияқты ұстанымдар басымдылық көрсетеді. Балаға шамадан тыс шоғырлануға деген ұмтылыс қыздармен салыстырғанда одан эмоционалды алыстауға бейімділікпен қатар жүреді: осы топтар үшін ұлдар арасында орташа баллдың бірдей мәні байқалады (15,96 және 15,93 балл).

Қыздар арасында күтулер мен ата-ана рөлін жүзеге асыруға деген көзқарастары бойынша тұрақты болып келеді. Ұлдармен балаға шектен тыс назар аудару мен оған азырақ эмоционалды қашықтық ұстанымдарымен шамалас келеді. Сонымен қатар, қыздар ұлдарға қарағанда «Вербалды, ауызша сөздермен ынталандыру» жоғары көрсеткіштерге ие, оларда «Отбасы ішіндегі әсерлерді болдырмау» және «Баланың ерік-жігерін басу» көрсеткіштері төмен, бұл балаға қатысты ата-аналардың демократикалық ұстанымдары екенін көрсетеді.

Қорытынды

Некеде, сәтті қарым-қатынас құру үшін серіктестерде бірқатар жеке тұлғалық қасиеттерді дамыту қажет екені анық: жауапкершіліктің барлық кешенін қабылдауға және жүзеге асыруға дайын болуы; тиімді тұлғааралық қарым-қатынас дағдылары мен ынтымақтастық қабілеттері; салауатты альтруизм; эмпатия; сезім мәдениеті; қақтығыстардағы конструктивті мінез-құлық; өзін-өзі реттеу қабілеттері.

Отбасын құруға шешім қабылдаған жастар неліктен үйленетінін, отбасылық өмірден не күтетінін, қандай отбасылық қарым-қатынастардың құруға ұмтылатынын, ерлі-зайыптылық, содан кейін ата-ана болу оларға қандай міндеттер жүктейтінін нақты түсінуі керек.

Оның үстіне, ата-ана болу – бұл отбасылық циклдегі негізгі кезеңдердің бірі болып табылады. Неке қатынастарынан айырмашылығы, отбасында балалардың пайда болуына байланысты рөлдер мен міндеттер ол адамның өмірлік жағдайларының өзгерседе жойылмайтындығында.

PARI әдістемесін қолдана отырып, жастардың көзқарасын зерттеу нәтижелері жастардың отбасылық рөлдерге және балалармен қарым-қатынас құруға деген ұстанымдаының таптауырындалған және сәйкессіздіктер бар екендігін айтуға мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелері ата-аналардың шамадан тыс қорғау стиліне бейімділігін көрсетеді.

Өлшенетін белгілердің барлығы дерлік орташа қарқындылыққа ие болғанына қарамастан, олар 13 баллдан жоғары (максималды мәні 20 балл және ең төменгі мәні 5 балл). Ұлдардың жауаптарындағы «ананың дербессіздігі» көрсеткіші жоғары деңгейге ие, бұл жас аналардың отбасы құрылымындағы пассивті және «әлсіз» ұстанымдар туралы дәстүрлі идеяны көрсетеді.

Зерттеу тұтастай алғанда сыналған ұстанымдарда гендерлік айырмашылықтардың бар екенін көрсетті. Жағдайлардың басым бөлігінде ұлдар қыздарға карағанда жоғары көрсеткіштерді көрсетті.

Осы зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, ұлдар мен қыздарға бірдей бағытталған отбасылық өмір мен ата-ананың психологиясы мен педагогикасы бойынша тәжірибелік-бағдарланған курстарды әзірлеуді ұсынуға болады деп санаймыз.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Крайг, Г., Бокум, Д.** Психология развития. 9-е изд. [Текст]. – СПб. : Питер – 2012. – 940 с.

2 **Ядов, В. А.** Стратегия социологического исследования [Текст]. – М. : ОМЕГА-Л, 2009. – 567 с.

3 **Карелин, А. А.** Большая энциклопедия психологических тестов [Текст]. – М. : «ЭКСМО», 2007. – 416 с.

4 Закон Республики Казахстан от 9 февраля 2015 года № 285-V «О государственной молодежной политике» (с изменениями по состоянию на 07.07.2020 г.) [Текст].

5 **Бурова, С. Н.** Социология брака и семьи : история, теоретические основы, персоналии [Текст]. – Минск : Право и экономика, 2011. – 444 с.

6 **Ковалев, С. В.** Психология современной семьи [Текст]. – М. : Просвещение. – 1988. – 208 с.

7 **Зритнева, Е. И.** Социально-психологические основы и педагогические условия формирования готовности молодежи к браку и семейной жизни. [Текст] // Семейная психология и семейная терапия. – 2005. – № 3. – С. 13–29.

8 **Лисовский, В. Т.** Молодёжь, любовь, брак и семья : социологическое исследование [Текст]. – СПб. : Наука. – 2003. – 368 с.

9 **Сысенко, В. А.** О некоторых социально-психологических факторах устойчивости брака в России [Текст] // Проблемы социальной работы : материалы первой национальной конференции. – М. : Институт социальной работы, 1995.

10 **Маленова, А. Ю., Потапова, Ю. В.** Зрелость личности и ее критерии как предикторы изучения ситуации сепарации [Текст] // Вестник Омского университета. Серия «Психология». – 2014. – № 2. – С. 21–29. [Электронный ресурс]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zrelost-lichnosti-i-ee-kriterii-kak-prediktory-izucheniya-situatsii-separatsii> (Дата обращения 5.01.2022).

REFERENCES

- 1 **Grace, J. Craig, Don Bokum.** Psikhologiya razvitiya. 9-e izd. [Human development. Ninth Edition] [Text] – St. Petersburg : Peter, 2012. – 940 p.
- 2 **Yadov, V. A.** Strategiya sociologicheskogo issledovaniya [Strategy of Sociological Research] [Text]. – Moscow : OMEGA-L, 2009. – 567 p.
- 3 **Karelin, A. A.** Bol'shaya enciklopediya psihologicheskikh testov [Big encyclopedia of psychological tests] [Text]. – Moscow : EKSMO, 2007. – 416 p.
- 4 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 9 fevralya 2015 goda №285-V «O gosudarstvennoj molodezhnoj politike» (s izmeneniyami po sostoyaniyu na 07.07.2020 g.). [«On State Youth Policy» Law of the Republic of Kazakhstan dated February 9, 2015 №285-V (as amended as of 07.07.2020)] [Text].
- 5 **Burova, S. N.** Sociologiya braka i sem'i : istoriya, teoreticheskie osnovy, personalia [Sociology of marriage and family : history, theoretical foundations, personalities]. [Text]. – Minsk : Pravo i ekonomika, 2011. – 444 p.
- 6 **Kovalyov, S. V.** Psikhologiya sovremennoj semyi. [Psychology of the modern family] [Text] – Moscow : Prosveshchenie, 1988. – 208 p.
- 7 **Zritneva, E. I.** Sotcialno-psikhologicheskkiye osnovy i pedagogicheskkiye usloviya formirovaniya gotovnosti molodezhi k braku i semejnoy zhizni [Social and psychological basis and pedagogical conditions of the formation of youth readiness for marriage and family life] [Text]. Semejnaya psikhologiya i semejnaya terapiya [Family psychology and family therapy]. – 2005 – № 3. – P. 13–29.
- 8 **Lisovskij, V. T.** Molodyozh, lyubov, brak i semiya : sotciologicheskoe issledovanie [Youth, love, marriage and family : sociological research] [Text]. – St. Petersburg : Nauka, 2003. – 368 p.
- 9 **Sysenko, V. A.** O nekotorykh socialno-psikhologicheskikh faktorah ustojchivosti braka v Rossii [About some socio-psychological factors of marriage stability in Russia] [Text]. Problemy sotcialnoy raboty. Materialy pervoy natsionalnoy konferentsii [Problems of social work. Materials of the first national conference]. – Moscow : Institute of Social Work, 1995.
- 10 **Malenova, A. U., Potapova, U. V.** Zrelost lichnosti i ee kriteriyi kak prediktory izucheniya situatsii separatsii [Maturity of personality and its criteria as predictors of study of separation] [Text]. Vestnik Omskogo universiteta. Seriya «Psikhologiya» [Herald of Omsk University. Psychology Series]. – 2014. – № 2. – P. 21–29. [Electronic resource]. – Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/zrelost-lichnosti-i-ee-kriterii-kak-prediktory-izucheniya-situatsii-separatsii> (Accessed 5.01.2022).

*К. А. Мухамбетова¹, Г. Т. Урузбаева², Г. Д. Исахова³, А. А. Абатбек⁴

^{1,2,3}Евразийский Национальный университет имени Л. Н. Гумилева,

Республика Казахстан, г. Нур-Султан;

⁴Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова,

Республика Казахстан, г. Шымкент.

Материал поступил в редакцию 22.06.22.

ГОТОВНОСТЬ МОЛОДЕЖИ К БРАКУ И СЕМЕЙНЫМ ОТНОШЕНИЯМ: ОПРЕДЕЛЕНИЕ, СТРУКТУРА И МЕТОДИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Актуальность поднимаемых в статье вопросов связана с глобальными изменениями, которые переживает в настоящее время институт семьи и брака. Взросление в современном обществе наталкивается на целый ряд социально-экономических и психологических сложностей. Между тем именно в молодости принимаются самые важные решения в жизни, в том числе связанные с вступлением в брак и рождением детей.

В статье проанализировано понятие «готовность молодежи к браку и семейным отношениям»: дано определение, рассмотрены его компоненты и структура. Авторы рассматривают различные подходы к операционализации концепта готовности к браку и семейной жизни как важного условия успешного функционирования семьи.

Кроме того, в статье приведены результаты исследования установок молодежи по отношению к семейным ролям и родительству с применением методики PARI (Parental Attitude Research Instrument) Е. С. Шефера и Р. К. Белла. Опросник PARI включает 115 утверждений о семейной жизни и воспитании детей. В него заложены 23 шкалы: 8 шкалы описывают отношение к семейной роли (прежде всего, материнской), 15 касаются отношений с детьми.

В ходе исследования были установлено наличие гендерных различий в тестируемых установках. В преобладающем числе случаев юноши демонстрировали более высокие показатели по сравнению с девушками, что говорит о большей склонности к гиперопекающим, доминирующим родительским установкам, стремлению к излишней концентрации на ребенке и тенденции к большему эмоциональному дистанцированию от ребенка.

Ключевые слова: семья, брак, семейные отношения, молодежь, готовность к браку, семейно-брачные установки, методика PARI.

**K. A. Mukhambetova*¹, *G. T. Uruzbaeva*², *G. D. Issakhova*³, *A. A. Abatbeck*⁴

^{1,2,3}L. N. Gumilyov Eurasian National University,

Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan;

⁴Mukhtar Aueзов South Kazakhstan University,

Republic of Kazakhstan, Shymkent.

Material received on 22.06.22.

THE READINESS OF YOUTH FOR MARRIAGE AND FAMILY RELATIONS: DEFINITION, STRUCTURE AND METHODOLOGY OF THE STUDY

The relevance of the issues raised in the article is related to the global changes that the institution of family and marriage is currently experiencing. Growing up in modern society is faced with a number of socio-economic and psychological difficulties. Meanwhile, it is in the youth that the most important decisions in life are made, including those related to marriage and the birth of children.

The article analyzes the concept of «readiness of young people for marriage and family relations»: a definition is given, its components and structure are considered. The authors consider various approaches to the operationalization of readiness for marriage and family life as an important condition for the successful functioning of the family.

In addition, the article presents the results of the study of young people's attitudes towards family roles and parenthood using the PARI methodology (Parental Attitude Research Instrument) by E. C. Schaefer and P. K. Bell.

Keywords: family, marriage, family relations, youth, readiness for marriage, family and marriage attitudes, PARI methodology.

Теруге 22.06.2022 ж. жіберілді. Басуға 30.06.2022 ж. қол қойылды.

Электронды баспа

740 Кб RAM

Шартты баспа табағы 5,9.

Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген: З. С. Исакова

Корректорлар: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Тапсырыс № 4022

Сдано в набор 22.06.2022 г. Подписано в печать 30.06.2022 г.

Электронное издание

740 Кб RAM

Услпеч.л 5,9. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка: Исакова З. С.

Корректоры: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Заказ № 4022

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

8 (7182) 67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

vestnik-humanitar.tou.edu.kz